

«УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ БАЛАДИ СХІДНОЇ СЛОВАЧЧИНИ» ОРЕСТА ЗІЛИНСЬКОГО – НЕОЦІНЕНИЙ СКАРБ ЗАГАЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ

Надія Вархол

Зілинський О. Українські народні балади Східної Словаччини / Орест Зілинський ; [голов. ред. Г. Скрипник] ; НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К., 2013. – 728 с. : 8 іл. – До 90-річчя з дня народження О. Зілинського.

З нагоди 90-річчя з дня народження визначного українця, славіста, літературознавця та фольклориста Ореста Зілинського 2012 року в Празі відбувся Міжнародний симпозіум «Внесок Ореста Зілинського в дослідження чесько-українських відносин у літературознавстві та фольклористиці», на якому прозвучали слова про те, що Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України має намір видати його «Українські народні балади Східної Словаччини». З цього приводу Микола Мушинка в газеті «Нове життя» запропонував назвати 2013 рік «Роком Ореста Зілинського в Україні» [4, с. 2].

Первісно цю книгу народних балад, яка є найбільшим регіональним збірником у слов'янській фольклористиці, учений здав до друку ще 1970 року в Словацьке педагогічне видавництво – Відділ української літератури в Пряшеві. Однак після втручання одного тодішнього члена партійної верхівки, уже після здійснення останньої сторінкової коректури, її було викреслено з видавничого плану, а набір знищено. М. Мушинці вдалося врятувати в друкарні один примірник цього рукопису разом з ілюстраціями. Сьогодні з радістю констатуємо, що 2013 рік справді можна назвати «Роком Ореста Зілинського в Україні», бо його довгоочікувана цінна публікація «Українські народні балади Східної Словаччини» вийшла друком у Києві. Видали її наприкінці 2013 року спільними зусиллями Національна академія наук України, Міжнародна асоціація українців, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського та Український комітет Міжнародної асоціації вивчення слов'янських культур.

Орест Зілинський наполегливо збирав цінні скарби усної народної творчості українського населення Східної Словаччини, у результаті чого й постала пропонована науковцям і широкому загалу його унікальна праця «Українські народні балади Східної Словаччини». Як зазначає в передмові до цього видання головний редактор академік НАН України Ганна Скрипник, «визначним і досі не вповні оціненим доробком у царині вітчизняних баладних

студій є праці О. Зілинського, завдяки дослідженням якого українська баладна сюжетика введена у фольклористичні наукові дискурси європейських народів» (с. 4). Вислідом його наукових наснаг є рецензоване фундаментальне видання.

У своїй праці автор подає аналіз підбескидських народних балад: історію збирання й дослідження, характеризує носіїв баладної традиції, говорить про відбиття дійсності в баладах східнославацьких українців, розкриває стильові властивості тощо. У короткому вступі він зазначає, що після видання англійського священника Томаса Персі «Реліквії старої англійської поезії» 1765 року культурною Європою прокотилася хвиля захоплення народними баладами. А що таке балада? За словами вченого, балада — «це епічна (розповідна) пісня драматичного характеру, в центрі якої стоїть індивідуальна людська доля, відбита в напруженому вузловому моменті. Баладна розповідь об'єктивна і стисла, зосереджена навколо двох центральних епізодів» (с. 17). У ній розповідається про незвичайні хвилюючі життєві події. І далі, цитуючи чеського вченого О. Сіроватку, автор зазначає, що балада, на відміну від ліричних пісень, — «це вже жанр з епічною основою» (с. 17).

Орест Зілинський поставив собі за мету представити науковій аудиторії та широкому колу читачів багату баладну спадщину українців Східної Словаччини, яку він вмістив у двох частинах книги: «Основні тексти» та «Доповнюючі варіанти». Дослідник розглянув 133 балади, які він згрупував у 21 тематичний цикл. Він подав 472 текстових та 219 нотних записів. Задум автора — провести читача основними стихіями народної балади — вдався.

Орест Зілинський висловив подяку збирачам баладних текстів (ідеться про записи, здійснені в 50–60 рр. ХХ ст.), а саме: учителю свидницької школи Андрію Дулебі, працівнику Музею української культури у Свиднику Михайлові Шмайді, директору школи в Старині Андрію Каршкові, викладачці фольклористики в Карловому університеті в Празі

Єві Врабцовій та ін. Крім Михайла Шмайди, решти на сьогодні вже немає серед живих.

Учений влучно зауважує, що назва «балада» для слов'янської народної традиції зовсім чужа. У народі нашої етнічної області побутують назви «пісня» («співанка», «шпіванка»): довга, сумна («смутна»), постова (співали в період посту), жебрацька. Хоча першим записом народної балади на українській мовній території Північно-Східної Словаччини вважається текст 60-х років ХVІ ст. із с. Луків на Бардіївщині (відома пісня «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?»), тобто пісня про Штефана воєводу), включений до «Чеської граматики» Яна Благослава (розділ «З історії збирання й дослідження балад східнославацьких українців»), однак О. Зілинський дотримується погляду, що першими новочасними баладними записами з нашої території слід уважати тексти балад, записаних у 50–60 роках ХІХ ст. Олександром Духновичем та Олександром Павловичем, оскільки між першим записом та записами з подальших років є великий часовий проміжок. Усі вони були включені в другий том збірника «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» Якова Головацького (М., 1863). Дванадцять балад із глибокої давнини, записаних О. Павловичем переважно в с. Біловежа на Бардіївщині, дослідник вважає за «справжні перлини нашої баладної традиції» (с. 21). Цікавою в цьому сенсі є відома балада «Коли мурували Білу Маковицю» — про бідну вдову-кріпачку, яку три дні після народження дитини гайдуки гнали на «панске» будувати Зборівський замок (Білу Маковицю). Вона з новонародженим немовлям на руках носила каміння на високу гору і внаслідок безвихідного скрутного становища втопила в озері любого синочка. І хоча в інших літературних джерелах наводиться інформація, що згадану пісню записав у середині ХІХ ст. О. Павлович у с. Юркова Воля поблизу Свидника «від вдовиді по імені Анна» [2, с. 7], О. Зілинський припускає, що ця балада не народного походження, а, можливо, укладена самим народним будителем О. Павловичем, яку прий-

няв народ (с. 591). Слід зазначити, що балада «Коли мурували Білу Маковицю», у якій окреслено жажливі умови кріпаччини і панської сваволі за часів феодалізму, є однією з найкращих балад, записаних на території Північно-Східної Словаччини, яка й на сьогодні належить до найпопулярніших і найпоширеніших історичних балад серед русько-українського населення Пришівщини.

Творці народних балад спрямували свою увагу на драматичні ситуації в житті людини, які їх тривожили і які були спричинені родинними конфліктами, любовними пригодами, смертю чи військовими подіями, що яскраво проаналізовано в розділі «Відбиття дійсності в баладах східнославацьких українців». У рецензованій книжці найбільше балад саме про кохання. У них розповідається про використання чарів, зокрема так званих магічних рослин. Так, у центрі уваги балади «Дівчина здобуває парубка чарами» (с. 239) перебуває магічна рослина з народною назвою «шівета». Магічним рослинам здавна надавали надприродної сили через їхні токсичні складники, часто їх використовували в любовній магії. Скажімо, траву «шівету», зокрема її корінь, дівчина варила в солодкому молоді й чарувала — «крученням» прикликала до себе свого коханого парубка з далекої відстані. Так, у згаданій баладі сила «шівети» виявилася настільки міцною, що в дійсності дівчина «прикрутила» до себе бажаного хлопця. «*А што ты принесло, ци коничок, ци весло?*» — питається дівчина парубка (тобто, як ти сюди потрапив: дорогою чи водним шляхом?). У новішому запису 1989 року із с. Грабівчик наявна певна трансформація тексту, унаслідок чого виникли мовні «абракадабри» — замість назви рослини «шівета» співається «зимота» (тобто холод): «*А на горі зимота*». Дівчина питається «прикрученого» парубка: «*А што тебе принесло, ци помело, ци весло?*»¹. Тут бачимо явний нонсенс, оскільки помелом вимітали золу з печей та прочищували димоходи.

Найчастіше розв'язкою родинних конфліктів у народних баладах є смерть, до того ж,

як правило, ідеться про вбивство. Мається на увазі злочин, виконавцем якого є старша жінка (мати, свекруха), яка або отруєє нелюбую невістку, або живцем дає її замурувати (у давніших баладах). У всіх подібних випадках вона мстить за втрату влади над своїм сином. У деяких народних баладах оспівано долю покритки. Вагітна дівчина була великою ганьбою для локального середовища та своєї родини, яку, за громадською думкою, вона збездистимала. Траплялися непоодинокі випадки, коли дівчину виганяли геть з батьківської хати, і вона йшла в найми до чужих людей. У баладі «Шугай зводить дівчину біля річки» мати дорікає своїй доньці-покритці, яку чекає доля світової мандрівниці: «*А тепер ты, дівко моя, ні жена, ні дівка, лем ты, моя дівко, світова вандрівка*» (с. 266). Загалом становище покритки, як і безбатченка, у сільському середовищі було надто принизливим, і не раз вона свою позашлюбну дитину зводила зі світу. Мотив дітовбивства помітний також у баладній традиції українців Східної Словаччини. Дівчина, яка провинилася, як правило, вирізнялася красою і молодістю або соціальним становищем (донька старости села). На неї чекав людський осуд. Так, у баладі, зписаній від талановитої стацінської народної співачки Анці Ябур, молодесенька Марусенька «пустила водою» народжену дитину. Після виявлення цього негідного вчинку не оминуло Марусеньку покарання — її били «на дереші» («*Вишиты дівкы-пав'яночкы в корчмочці п'ють, п'ють, Марусеньку молоденьку на дереші б'ють, б'ють*») (с. 165); або кинули в ріку Дунай («*Взяли они Марусеньку за білы ручки і кинули, і кинули в Дунай глубокий*») (с. 163); в іншому варіанті кат стинає її голову («*Берте вы її на руки, дайте ї катом до руки. Як ї главу знимали, вишиты дівчата плакали*») (с. 166). Ці народні балади надзвичайно цінні насамперед з історичного погляду, оскільки вони належать до тих фольклорних теренних матеріалів, аналіз яких засвідчує побутування в давнину поряд із судовими процесами над дитинозгубницями таких покарань,

як утоплення, стинання голови, побиття киями до смерті, вигнання, ув'язнення, про що свого часу писав український фольклорист Володимир Гнатюк [1, с. 202].

У розділі «Незгоди в родині» містяться дві старовинні народні балади про орача, який продає свою вагітну дружину дванадцятьом розбійникам за «корець червених а за корець білих»² (с. 505–508). У жодній з них не наведено причини вбивства вагітної жінки. Тільки у варіанті із с. Грабівчик, записаному М. Мушинкою й опублікованому в журналі «Дружно вперед», зазначено, що розбійники «ножички брусали, білого сыночка з неї вынати хцили» [3, с. 26], а в нашому запису з Новоселиці вони мали «самодругу» жінку «пороти». Подібний сюжет і в словацькій баладі «Sedliáčok»: чоловік продав свою вагітну жінку шістьом розбійникам, ті їй розпороли живіт, а в дитинки взяли праву ручку [5]. Згадка про використання пальчиків, ручок ще ненародженої, вийнятої з материнського лона дитини, які нібито мали незвичайну охоронну силу і служили як амулет розбійникам при їхніх грабунках, помітна в усній словесній творчості українців Словаччини тільки в народній прозі (перекази про розбійників), а в пісенній баладній традиції її немає.

Орест Зілінський систематизував, узагальнив та проаналізував багатющій баладний матеріал у широкому історичному діапазоні, свідченням чого є його цікаві спостереження та висновки. Водночас автор вказує на окремі помилки, яких допускалися записувачі баладних текстів. Наприклад, публікували скорочені тексти, неточності в передачі ритмічної та строфічної структури.

Слід зазначити, що рецензована праця містить цікавий ілюстративний матеріал — вісім малюнків народного художника Дезидерія Миллого, які стосуються поодиноких опублікованих балад.

До «Українських народних балад Східної Словаччини» автор додав ґрунтовні кваліфіковані «Примітки», у яких розкрив принципи редагування текстів; назвав використані джерела

до певних пісень-балад, зокрема, зазначивши, де вперше з'явився друком той чи інший запис балади тощо. Надзвичайно вагомим з наукового погляду та неоціненним у цій монографії є детальний розділ «Коментарі» (с. 550–640), які подаються до кожної пісні — 254 баладних сюжети, тексти яких (коментарі) охоплюють такі основні відомості: 1) дані про записи балад, опублікованих у монографії, тобто точна паспортизація кожної балади — місце запису, ім'я та прізвище співака, його вік чи дата народження, ім'я записувача тексту й мелодії та рік запису, дані про попередню публікацію записів; 2) подаються українські, словацькі, чесько-моравські, польські, білоруські та російські паралелі, що дуже суттєво для науковців; 3) коротка оцінка кожної пісні-балади, її варіантного матеріалу й позарегіональних та міжнародних пов'язань. Саме поширені коментарі дали змогу О. Зілінському глибоко охарактеризувати зафіксований у монографії баладний пісенний матеріал, проаналізувати окремі записи, зробити вагомий й цікавий спостереження та висновки. Такий витриманий, суто науковий підхід до опрацювання балад уможливив бездоганну, докладну інформацію про історію баладного сюжету та шляхи його міграції.

У розділі «Додатки» опубліковано «Походження архівних записів» (с. 642), «Словник діалектних слів» (с. 643–651), «Показчик місцевостей та співаків» (с. 651–657), «Показчик місцевостей, наведених на карті» (с. 658–660), на якій зазначено поширення баладних записів окремих сюжетів у деяких населених пунктах Східної Словаччини, та розділ «Показчик пісенних початків», що його було складено сином Ореста Зілінського Богданом (с. 662–668). Передостанній розділ унікального видання Ореста Зілінського «Українські народні балади Східної Словаччини» містить резюме словацькою, німецькою та російською мовами (с. 670–698).

Репрезентативну публікацію завершує біобібліографічна розвідка академіка М. Мушинки «Орест Зілінський і його “Українські народні балади Східної Словаччини”»

(с. 699–708), наприкінці якої міститься бібліографічний покажчик «Праці Ореста Зілинського про балади та споріднені з ними народні пісні» (с. 709–711) і «Література про Ореста Зілинського» (с. 711–712).

Монографія Ореста Зілинського «Українські народні балади Східної Словаччини» — унікальне, рідкісне й небувале видання, у якому автор зібрав, узагальнив і проаналізував багатющій за обсягом баладний матеріал у широкому історичному діапазоні, здійснивши, таким чином, неоцінений внесок у справу збирання, вивчення, систематизації та популяризації народних балад українців

Східної Словаччини. Видання має велике значення не лише для загальноукраїнської, але й загальнослов'янської фольклористичної науки загалом.

На завершення необхідно згадати, що, крім рецензованої монографії, того ж таки 2013 року в цьому самому видавництві вийшов друком двотомник «Орест Зілинський. Вибрані праці з фольклористики» у двох книгах (упоряд. М. Мушинка), також приурочений до 90-річчя з дня народження Ореста Зілинського. Отож, можна констатувати, що рік 2013 був справді «Роком Ореста Зілинського в Україні».

¹ Записала Івета Пірух 1989 року в с. Грабівчик Свидницького округу від Олени Мигальцо, 1932 р. н. // Архів Словацького національного музею – Музею української культури у Свиднику, ділянка Словесного фольклору, № 17088.

² «Корець» – давня міра об'єму; «червенні» та «білі» – давні платіжні засоби.

1. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі. Друга половина ХІХ – початок ХХ століття. – Л. : Національна академія наук України, Інститут народознавства, 2008.

2. Мушинка М. З літопису культури. Біла Маковиця // Нове життя. Двотижневик русинів-українців. – Пряшів, 1999. – № 15–16.

3. Мушинка М. Народні балади // Дружно вперед. – 1961. – № 5.

4. Мушинка М. Прага вшанувала 90-річчя від дня народження Ореста Зілинського // Нове життя. Двотижневик русинів-українців. – Пряшів, 2013. – № 7.

5. V šírom poli rokyta. Slovenské ľudové balady, romance a novelistické piesne. Úvodná štúdia, výber a usporiadanie textov a melódií Soňa Burlasová. – Bratislava : TATRAN, 1982.